

Рецензії

Олег Рарицький

Література у феноменологічному розрізі: нове дослідження критеріїв художності

Левчук Тереза. *Феномен літературності*: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2018. 368 с.

Проблема художності вимагає актуалізації щоразу, коли змінюється ситуація в літературі й відповідно розташування методологічних акцентів у науці. Тереза Левчук намілилася взяти на себе завдання вкотре прояснити феномен літературності. Об'ємний, чи не всеохопний об'єкт дослідження авторка скеровує в площину дихотомії змісту й форми, що не звужує проблему, але конкретизує її. Автор намагається показати, що невирішені проблеми теж треба вирішувати.

Структура монографії вмотивована дослідницькою логікою. Погляд із висоти сучасності дозволяє основоположні для літературознавства питання естетичних критеріїв розгорнути в напрямках жанрового розмежування художньої й нехудожньої літератури, формалістичної тенденції, мовної образності.

У першому розділі, який покликаний виконувати роль методологічного підґрунтя й зазвичай обіцяє бути широким і реферативним, Тереза Левчук концентрує увагу на загально визнаних аспектах художності в їхній конкретно часовій варіативності. Авторка простежує вплив історично змінних естетичних категорій на розвиток літератури. В окремому підрозділі з'ясовано ситуацію залежності методологічної ситуації від чинних для певного періоду критеріїв художності. Увагу привертає простеження такого, здавалося б, беззаперечного критерію, як цілісність. Тереза Левчук доводить, що критерій цілісності не можна використовувати беззастережно, знаючи, що ознакою високохудожнього твору можуть бути цілком протилежні якості, як-от завершеність / незавершеність, закритість / відкритість тощо. Дослідниця пропонує залучати поняття *відкритість* / *закритість* твору на смисловому рівні, *завершеність* / *незавершеність* – на формалістичному, поняття цілісності – на рівні естетичного сприйняття.

Примітно, що перманентну ревізію естетичних засад різними епохами Тереза Левчук демонструє на матеріалі явища українського шістдесятництва. Звернувшись до доробку і критиків, і митців, науковець показала, як у межах одного покоління можливо докорінно перемаркувати настанови чинної доктрини. Завершує розділ розгляд атрибутивного критерію художньої літератури – уявного / вигаданого. На прикладі казки доведено, що вимисел – далеко не надійний критерій для розмежування художньої (фікційної) й нехудожньої (нефікційної) літератури.

У другому розділі монографії з'ясовано естетичні можливості жанру. Тереза Левчук звернулася насамперед до виразно функційних жанрів, пов'язаних з іншими, нелітературними видами діяльності людини, – політика, історія, наука, юриспруденція тощо. На матеріалі утопії / антиутопії, есе, біографії, заповіту наочно продемонстровано межову природу жанру. Кожному з них присвячений окремий підрозділ, у межах якого розкривається певний аспект згаданих жанрів. Простежено шлях утопії до художньої форми антиутопії; есе проаналізовано в науковому, публіцистичному й художньому варіантах; віддано сумнівам документальність біографії; розкрито функційні зміни заповіту. Матеріал «жанрологічного» розділу демонструє досягнення живого літературного процесу, що завжди цікаво.

Сподіваюся, що інтерес фахових читачів викличе й третій розділ монографії, в якому поняття літератури увиразнюється крізь призму формалістичної поетики. У заголовному підрозділі авторка розробляє три значення дискредитованого радянською наукою поняття *формалізм*. Науковий інтерес викликає підрозділ про формалістичну тенденцію в європейській поезії, яку дослідниця простежує від провансальських трубадурів до українських неокласиків. Опрацювання давньої традиції зорової поезії як ігрової сутності мистецтва привело до несподіваних висновків у третьому підрозділі. Широкий заключний підрозділ містить підпункти, що вмотивовано важливим об'єктом висліду. На матеріалі творчості вітчизняних класиків змодельовано два вектори українського формалізму – прикладний у І. Франка й естетичний у Лесі Українки.

Матеріал четвертого розділу став квінтесенцією книги про феномен літературності, оскільки продемонстрував використання засобів мови в оригінальних, винятково суб'єктивних варіантах. У

творах першорядних митців – Богдана Ігоря Антонича, Володимира Свідзінського, Василя Стуса, Бруно Шульца – дослідниця виявила «порушення», що забезпечили їхнім творам незаперечну оригінальність й високу художність. Міркуючи про «секрети творчості» обраних авторів, Тереза Левчук вдалася до теорій оновлення словника, сформульованих у ХХ ст. В. Шкловським, Б. Брехтом, Лесем Курбасом. Усі вони передбачали зміну погляду на звичне явище, долання автоматизму сприйняття. «Дивний, незвичний погляд є початком будь-якої творчості: й індивідуально-авторської, і колективної, коли йдеться про творення, скажімо, мови чи виникнення мистецтва загалом».

Широкий діапазон авторів, творів, проблем на перший погляд можуть видатися різнорідними. Звісно, дослідниця спирається насамперед на історію української літератури (Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Богдан Ігор Антонич, Володимир Свідзінський, Василь Стус, творчість яких досить досліджена, хоча авторка щоразу демонструє свіжий погляд), але виявляє також добре знання зарубіжного письменства, вибудовує панораму розвитку літератури, цілком достатню для вагомих теоретичних узагальнень. Об'єднує їх намагання заглибитись у поетику твору, розкласти його на найдрібніші складники і побачити ту закономірність, яку не помітили інші. Отож не дивно, що науковий запит Терези Левчук сконцентрувався навколо проблем художності, адже кожного сумлінного літературознавця хвилює питання, як підвести під один знаменник літературної класики надто різні за всіма показниками твори. Особливо це питання загострюється при наближенні до сучасного періоду, адже дослідник літератури відчуває відповідальність за намічені ним орієнтири, якими керуються і письменники, і читачі, коли визначають свій шлях у літературу, за ту ієрархію творів і авторів, яка неминуче сформується на підставі фахових розвідок. Немає гарантії, що у перший ряд потраплять найкращі, не існує методології, яка б непомильно вказувала на ті твори, які залишаться в літературі надовго. Будь-який новаторський твір зазвичай сприймається негативно, будь-який сучасник не є безумовним авторитетом. Навіть ревізуючи класику, науковець відчуває відповідальність: чи спроможний виконати взяті на себе зобов'язання і вплинути на формування ієрархічних рядів. Ці питання розташовані в практичній площині, до них мусить апелювати

викладач у навчальній діяльності. Але це також питання, які споконвіку хвилювали найкращі уми людства. Є численна бібліотека відповідей, що таке література і що таке високохудожня література, коли і завдяки чому вона стає мистецтвом, але й досі ані кожна з відповідей окремо, ані всі разом не задовольняють запит, змушують шукати далі, бо літературна практика неминуче конфліктує з накопиченою теорією. Незалежно від того, наскільки переконливою буде відповідь, запропонована Терезою Левчук, її праця актуальна і важлива, бо зачіпає питання літературознавчої фаховості за найвищим рахунком. Кожен із розділів монографії містить окреслену наукову новизну і, в принципі, міг би розширитися до окремого дослідження. Але всі разом вони справді дозволяють побачити літературу як далеко не пізнаний феномен.

Фелікс Штейнбук

Українська метадрама: літературознавчі проєкції

Олександра Вісич. *Метадрама: теорія та презентація в українській літературі*. Луцьк: Вежа-друк, 2018. 340 с.

Поняття «метадрама» упродовж останніх десятиліть досить активно почало вивчатись у літературознавстві, проте нема підстав ствердувати, що тлумачення цього поняття є вичерпним, однозначним, радше його конотації відзначаються розмитістю кордонів, контроверсійністю, а саме використання інколи видається необґрунтованим. Відтак виникає ряд питань щодо його вживання в теоретичних, методологічних і практичних концепціях.

Монографія О. Вісич сконцентрована на актуальній проблемі осмислення визначальних рис феномену метадрами, його методологічних джерел та історико-літературного контексту виникнення, засадничих тлумачень і сучасної рецепції як самого терміну, так цілого спектру явищ, дотичних до нього. Актуальність дослідження підкреслює той факт, що вивчення національних моделей метадрами на сьогодні вже має чимало здобутків, наприклад праці Х. Руті-Рутковської про польську драматургію, М. Джодар Пейнадо – про іспанську, А. Макаров – про російську. Таким чином